

Андрейченко С.С.

*доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету
«Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук*

**РОЛЬ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ
ЛЮДИНИ У РОЗВИТКУ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВІД КАТУВАНЬ
АБО НЕЛЮДСЬКОГО ЧИ ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ
ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ АБО ПОКАРАННЯ**

Сучасне міжнародне право не тільки закріплює у своїх нормах права та свободи індивіда, але і надає кожному право на прямий доступ у міжнародні правозахисні органи. У рамках Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) був розроблений найбільш ефективний із функціонуючих у даний час механізм контролю за дотриманням державами зобов'язань, що витікають із положень цього міжнародного договору та додаткових протоколів до нього, – Європейський Суд з прав людини.

Одна із фундаментальних цінностей демократичного суспільства, яка втілюється у ст. 3 Конвенції – захищати фізичну недоторканість особи, в тому числі від заподіяння болю, що призводить до сильних фізичних, а також душевних страждань [1]. Цілий ряд інших міжнародних документів також містить заборону катування: ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ст. 5 Американської конвенції про права людини 1969 р., ст. 5 Африканської хартії прав людини й народів 1981 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р.

Незважаючи на існуючі документи в деяких державах як і раніше зберігаються види покарання, які характеризуються як жорстокі, нелюдські та такі, що принижують людську гідність. У Ємені, наприклад, практикується відрубування кінцівок, в Ірані – покарання батогами. У якості прикладу не тільки допустимості, але й обов'язковості застосування згідно мусульманського права жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують людську гідність, покарань, можна розглянути Кримінальний кодекс Чеченської Республіки Ічкерія, який незаконно застосовувався на території даної

Республіки у період з 1996 по 1998 рр. Глава 4 цього документу передбачає такі покарання як смертна кара з подальшим виставленням тіла напоказ, бичування [2, с. 50].

У своїх докладах міжнародна неурядова організація Amnesty International неодноразово констатувала, що у світі продовжують існувати покарання, які назначаються судом, та по суті являються катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність покаранням [3, с. 691]. В доповідях про практику дотримання прав людини в окремих країнах, опублікованих 2000 р. Державним департаментом США згадується про те, що в світі ще існують жорстокі і такі, що принижують людську гідність покарання. Наприклад, в Ірані призначається покарання у вигляді побиття батогами, закидання камінням, відрубання руки за здійснення крадіжки. Наприклад у справі «Джабарі проти Туреччини» заявниця повідомила, що вчинила подружню зраду в Ірані і покинула країну, перш ніж проти неї повинен був початися кримінальний процес. Заявниця стверджувала, що у разі її висилки з Туреччини до Ірану вона, ймовірно, буде засуджена до однієї з форм нелюдського покарання – закиданню камінням до смерті, побиттю батогами, що є рівнозначно покаранню, забороненому ст. 3 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Суд встановив, що при обставинах, коли є вагомі підстави вважати, що особа у разі її повернення до держави може бути піддана поведженню чи покаранню, що суперечить ст. 3 Конвенції, держава зобов'язана не висилати дану особу до цієї держави [4, с. 39-49].

Нажаль, проблема застосування катувань існує і в Україні. Потерпілі від катувань у міліції та кримінально-виконавчих установах все частіше звертаються до Європейського суду з прав людини. Останній уже виніс кілька десятків рішень про порушення Україною статті 3 Конвенції. Тільки у 2011 році Європейським судом було встановлено порушення статті 3 Конвенції у 12 справах проти України («Міхалкова та інші проти України») (заява № 10919/05, рішення від 13.01.2011 р.), «Душка проти України» (заява № 29175/04, рішення від 03.02.2011 р.), «Бочаров проти України» (заява № 21037/05, рішення від 17.03.2011 р.), «Новак проти України» (заява № 60846/10, рішення від 31.03.2011 р.), «Матушевський і Матушевська проти України» (заява № 59461/08, рішення від 2.06.2011 р.) та ін.).

Вивчення діяльності Європейського Суду з прав людини у сфері захисту осіб від катувань та неприпустимого поведжен-

ня сприяє взаємодії європейського права з національним правом держав-учасниць зазначених конвенцій, даючи їм можливість належним чином виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання. Тим більше, що у 2006 р. було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Різні аспекти забезпечення, захисту і реалізації невід'ємних прав людини, зокрема заборони піддавати катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню та/або покаранню, досліджували як українські вчені – М.М. Антонович, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, Л.Г. Заблоцька, Ю.Є. Зайцев, О.М. Костенко, В.В. Мицик, П.О. Недбайло, Н.В. Плахотнюк, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.І. Хавронюк, С.В. Шевчук та ін., так і зарубіжні – Бліщенко І.П., Бредлі Е. Галенська Л.Н., Карпец І.І., Лукашук І.І., Ляхов Є.Г., Панов В.П., Ромашкін П.С., Тиунов О.І., Тункін Г.І., Ентін М.Л., Броунлі Я., Бредлі Е., Гом'єн Д., Дженіс М., Звааак Л., Кей Р., Пікте Ж., Харріс Д. та ін.

Мета нашої статті полягає у дослідженні впливу практики застосування Європейським судом з прав людини на розвиток такого основоположного універсального права людини як право на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Європейський Суд з прав людини, здійснюючи свої повноваження щодо контролю за законністю, робить кроки, метою яких є зближення законодавств держав-членів, приймає рішення, що безпосередньо впливають на їх правові системи. Головною ціллю суду є тлумачення та вираження своєї позиції щодо практики застосування прав і свобод, проголошених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Передбачається, що держава, вносячи зміни у свою правову систему у рамках виконання рішення Європейського Суду з прав людини у щодо скарги одного зі своїх громадян, автоматично запобігає аналогічним порушенням прав інших громадян.

Водночас держави, щодо яких не виносилося рішення Європейського Суду з прав людини, але такі, що мають законодавчі положення та правозастосовну практику, аналогічну визнаній Євросудом неправомірною щодо інших учасників Конвенції, можуть, не чекаючи рішення Євросуду, своєчасно внести зміни до свого національного законодавства. Така позиція Європейського Суду з прав людини особливо актуальна з точки зору відновлення та до-

тримання основних прав людини, у тому числі і права на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, оскільки Євросудом створюються певні стандарти внутрішньо національного застосування статті 3 Конвенції та її тлумачення [5, с. 30].

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. проголошує, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. На відміну від інших статей Конвенції про захист прав людини і основних свобод, ст. 3 не містить обставин, що допускають застосування катувань або нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження або покарання, не залишаючи, таким чином, можливості законних обмежень при застосуванні даної норми. Дана стаття не передбачає ніяких відступів під час воєнних дій або іншого надзвичайного стану (ст. 15 (2) Конвенції).

Безумовний характер гарантії захисту прав, що містяться у ст. 3, означає й те, що ні за яких умов, згідно Конвенції або іншому положенню міжнародного права, не можуть бути виправдані дії, що порушують дану статтю. Інакше кажучи, не існує факторів, які могли б у рамках внутрішніх правових систем розглядатися як виправдання заборонених дій (поводження жертви, зовнішні обставини й т.д.) [6, с. 10].

Відповідь на питання, що саме являє собою «катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження чи покарання», залежить від обставин справи. Однак існують стандартні підходи, визначені у справі «Ireland v. UK» (1978 р.). Так, катування було визначене як «нелюдське поводження, яке здійснюється навмисно і призводить до надмірних та тяжких страждань. Нелюдське поводження чи покарання – це спричинення сильних фізичних та душевних страждань. Таке, що принижує гідність, поводження – це знущання, які мають викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність, та, по можливості, зламати її фізичний і моральний опір» [7]. Розглядаючи справу «Ірландія проти Сполученого Королівства» було відмічено, що для констатації порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, неналежне поводження повинне досягнути мінімального рівня жорстокості. Але оцінка цього мінімуму носить відносний характер, оскільки залежить від «сукупності обставин справи, таких як тривалість поводження,

його психічні та фізичні наслідки, а у деяких випадках – статі, віку та стану здоров'я жертви» [8, с. 139].

Відповідно до п. 1 ст. 3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., жодна держава-сторона не повинна видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрозовувати застосування катувань. Згідно п. 2 ст. 3 даної Конвенції, для визначення наявності таких підстав компетентні власті беруть до уваги всі обставини, що стосуються справи, включаючи, у відповідних випадках, існування в даній державі постійної практики брутальних і масових порушень прав людини.

Стаття 3 (f) Типового договору про видачу 1990 р. [9], який рекомендований державам «у якості корисної основи» при розробці двосторонніх договорів з питань екстрадиції, застосування до особи катувань, нелюдського або такого, що принижують гідність, видів поводження і покарання розглядає у якості імперативної підстави відмови у видачі. Необхідно відзначити, що у випадку, коли держава не видає особу, яка може бути піддана катуванням у запитуючій державі, запитувана держава передає дану справу своїм компетентним властям для судового переслідування (ст. 7 (1) Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання).

Європейський Суд з прав людини дотримується точки зору, відповідно до якої держави зобов'язані не тільки утримуватися від нелюдського або такого, що принижує поводження та покарання, але й йти дещо далі. Вони повинні піклуватися про те, щоб особи, які постійно перебувають або опинилися під їх юрисдикцією, не підпадали в результаті прийнятих ними рішень у ситуації, що піддають їх неминучій загрозі такого поводження. Відповідна позиція чітко простежується в рішеннях Суду у справах про висилку, депортацію та екстрадицію, винесених ним в останні роки, поза залежністю від того, чи констатував він порушення конвенції чи ні [10, с. 206].

Євросуд у справі *Bensaid v. U.K.* зазначив, що стосовно повноважень влади щодо екстрадиції, висилки або депортації в треті країни ст. 3 при будь-яких умовах забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність поводження або покарання, її гарантії підлягають застосуванню незалежно від того, яким би осудливим не було поводження конкретної особи [11].

З 1986 по 1989 роки розглядалася справа Йенса Соурінга (Soering case), громадянина ФРН, який під час проживання в США вбив батьків своєї подруги і разом з нею переховувався у Великобританії. Справа дійшла до Європейського Суду з прав людини та розглядалася у зв'язку з порушенням ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., оскільки заявник обґрунтовував свою скаргу тим, що його видача в США та засудження до смертної кари за вчинені злочини, супроводжувані тривалим періодом (часом 6-8 років) очікування приведення покарання у виконання, являють собою нелюдське поводження (т.зв. «феномен смертного ряду» – («death row phenomenon»). Синдром камери смертників може розвитися в результаті комбінованого впливу ряду факторів, пов'язаних з умовами утримання у в'язниці особливо строгого режиму, впливу яких ув'язнених може піддаватися протягом багатьох років у силу тривалості періоду апеляційного процесу, постійно перебуваючи в стані психологічної агонії внаслідок очікування смерті [6, с. 15].

Євросуд встановив, що держава, яка здійснює екстрадицію, відповідно до Конвенції несе певну відповідальність за потенційно можливе подальше неналежне поводження з виданими особами. Суд вказав, що свідомо видача втікача іншій державі за існування достатніх підстав, які переконують у тому, що він потрапить під небезпеку катування (або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження), хоч яким би ганебним не був злочин, була б прямо протилежною духу і призначенню статті 3. Установивши, що Сорінг реально ризикує бути засудженим до смертної кари при тривалому очікуванні виконання покарання, Суд одноголосно ухвалив, що якщо рішення міністра внутрішніх справ про екстрадицію буде виконано, це приведе до порушення ст. 3 [12]. Отже видача особи до держави, де їй можуть загрожувати катування, нелюдське або жорстоке поводження чи покарання, перебуває у протиріччі з положеннями законодавства про права людини фундаментального характеру. Держава, що видає особу, зобов'язана пересвідчитись, що права цієї особи, і, зокрема, право не бути підданою катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, не будуть порушені запитуючою державою.

Значна практика застосування Європейським судом з прав людини статті 3 Конвенції свідчить про те, що катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання є однією із рис сьогодення. При вирішенні цієї проблеми важливу

роль відіграють міжнародно-правові стандарти, і, зокрема, Конвенція 1950 р., положення якої покликані захищати людину від неправомірного та нелюдського поводження. Кожна держава повинна з одного боку утримуватися від дій, які можуть призвести до неприпустимого поводження з особами, а з іншого – здійснювати позитивні зобов'язання щодо забезпечення права людини на повагу до її гідності та недоторканості, захисту та поновлення вже порушеного права. Практика застосування Європейським Судом з прав людини положень Конвенції явно свідчить про значний його вклад у справу розвитку, утвердження і ефективного здійснення універсального права людини на заборону катувань. І одним з основних досягнень контрольного механізму Конвенції є встановлення шляхом тлумачення Конвенції наявності позитивних зобов'язань держав-учасниць щодо дотримання права на заборону катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Джерела

1. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
2. Лолицкая Л.К. Международно-правовое сотрудничество в сфере борьбы с пытками, и жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращением или наказанием: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 10. – Москва, 2004. – 21 с .
3. Бойцов, А. И. Выдача преступников / А.И. Бойцов. – Спб.: Издательство «Юридический центр пресс», 2004. – С. 691.
4. Европейский суд по правам человека: Избранные постановления 1999-2001 г. и комментарии / Под ред. Ю.Ю. Берестнева, А.О. Ковтуна. – М.: Юрид. лит., 2002. – 624 с.
5. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 30-38.
6. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 3 Запрещение пыток. Прецеденты и комментарии / Айслин Рейди, С.А. Разумов, Ю.Ю. Берестнев. – Москва, 2002. – 80 с.
7. <<http://www.lichr.ee/new/rus/statyi/gl4.htm>>
8. Европейское право в области прав человека: Практика и комментарии / М. Брэдли, Р. Кей, Э. Брэдли. – М., 1997. – 640 с.
9. Типовий договір про видачу 1990 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_687>
10. Энтин М. Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы / М.Л. Энтин. – М.: Изд-во МНИМП, 1997. – 296 с.
11. Bensaid v. United Kingdom. Judgment of 6 February 2001 <<http://www.unhcr.org/refworld/topic,459e6a502,45b458632,3deb8a1e4,0.html>>

12. ECHR. Soering v UK. Judgment of 7 July 1989. Series A. № 161. <http://www.eocre.org/files/ECHR%20SOERING%20v%20UK.doc>

Анотація

Андрейченко С.С. Роль практики Європейського суду з прав людини у розвитку права на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. – Стаття.

У статті досліджуються умови та практика застосування Європейським судом з прав людини статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Автором розглядається вплив зазначеної практики на розвиток права на захист від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, право на фізичну недоторканість.

Аннотация

Андрейченко С.С. Роль практики Европейского суда по правам человека в развитии права на защиту от пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания. – Статья.

В статье исследуются условия и практика применения Европейским судом по правам человека статьи 3 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Автором рассматривается влияние указанной практики на развитие права на защиту от пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, пытки, нечеловеческое или унижающее достоинство обращение или наказание, право на физическую неприкосновенность.

Summary

Andreichenko S.S. The role of the European Court of Human Rights in the development of the right to protection from torture or inhuman or degrading treatment or punishment. – Article.

In the article investigates the conditions and practice of the European Court of Human Rights in the Application of Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The author examines the influence of this practice on the development of the right to protection from torture or inhuman or degrading treatment or punishment.

Keywords: European Court of Human Rights, tortures, inhuman or humiliating dignity behaviour or punishment, the right to physical integrity.